

ŘÍMSKOPRÁVNÍ ZÁKLADY ÚPRAVY ZÁVISLÉ PRÁCE

DAVID FALADA, KAMILA STLOUKALOVÁ*

Abstract: Roman-Law Basics of the Dependent Labour

The article endeavours to introduce certain basic aspects of the position of a dependent labourer in the Roman world. Such introduction involves information on the systemisation of the relevant employment contract (the *locatio conductio operarum*) within the framework of Roman obligations, as well as its distinction from similar contracts having identical roots, i.e., the lease of an object (the *locatio conductio rei*) and the contract for work (the *locatio conductio operis*). In addition, a brief description of the values respected by the Romans must be included as well, as the behaviour of the Roman society establishes a contextual environment for the limited utilisation of the employment contract.

Keywords: Roman law; employment law; dependent labour; *locatio conductio*; employment contract

Klíčová slova: římské právo; pracovní právo; závislá práce; *locatio conductio*; pracovní smlouva

DOI: 10.14712/23366478.2019.2

ÚVOD

Závislá práce je v § 2 zákona č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákoník práce“), charakterizována následovně:

(1) Závislou prací je práce, která je vykonávána ve vztahu nadřízenosti zaměstnavatele a podřízenosti zaměstnance, jménem zaměstnavatele, podle pokynů zaměstnavatele a zaměstnanec ji pro zaměstnavatele vykonává osobně.

(2) Závislá práce musí být vykonávána za mzdu, plat nebo odměnu za práci, na náklady a odpovědnost zaměstnavatele, v pracovní době na pracovišti zaměstnavatele, popřípadě na jiném dohodnutém místě.

K výše uvedeným znakům se přidává v § 3 zákoníku práce ještě požadavek jejího výkonu výlučně v základním pracovněprávním vztahu, kterým je pracovní poměr nebo právní vztahy založené dohodami o pracích konaných mimo pracovní poměr (dohoda

* David Falada je odborným asistentem a Kamila Stloukalová doktorandkou na katedře právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy.

o provedení práce, dohoda o pracovní činnosti), za předpokladu, že neexistuje úprava speciální, například zákon č. 234/2014 Sb., o státní službě.

Lze rovnou konstatovat, že takovéto vymezení v římském právu nenalezneme. I přesto však nelze říci, že by pro právní úpravu závislé práce bylo římské právo zcela nezajímavou materií. Samozřejmě i ve starověkém Římě existovala potřeba pracovní síly, byť byla obstarávána do velké míry jinak než dnes.

Značná část prací spočívala na bedrech osob v různých stádiích závislosti na zadavateli (zaměstnavateli), a to nikoli závislosti v dnešním pracovněprávním smyslu, ale ve smyslu statusovém. Můžeme tak rozlišit, zda práci vykonávají:

- a) otroci, tedy z hlediska přirozeného práva sice osoby, z pohledu římského práva civilního objekty práv, jejichž podřízenost je na naší pomyslné škále nejsilnější.¹ Otročká práce byla nejvýznamnější pracovní silou a základem římské výroby jak v oblasti agrární, tak řemeslné;²
- b) osoby sice svobodné, ale zároveň z určitého důvodu nucené vykonávat práci pro druhou osobu. Sem spadá různorodá směsice lidí, jejichž právní postavení se liší: zařadíme sem především rodinné příslušníky, spadající pod moc otce rodiny,³ kteří jsou společně s otroky nejčastější pracovní silou používanou v Římě.⁴ Dále můžeme zmínit propuštěnce, tedy ty, kteří dříve bývali otroky, ale jejich původní pán je ze své moci osvobodil – propustil na svobodu. Ti svému patronovi (bývalému pánovi) dávali slib (*promissio iurata operarum*) či se zavazovali stipulací, že budou vykonávat určité ve slibu specifikované práce (*operae*).⁵ Tak vznikla právní povinnost a propuštěnec mohl být žalován při jejím neplnění pomocí *actio operarum* nebo *actio ex stipulatu*.⁶ V této skupině se nám také vyskytnou například osoby v mancipiu⁷ z důvodu noxálního ručení,⁸ insolventní dlužník přičleněný věřiteli, aby si u něj odpracoval svůj dluh,⁹ atd.

Avšak teprve třetí skupina nás bude zajímat v tomto příspěvku nejvíce:

¹ Otroci byli tzv. *res mancipi*, mancipační věci, jejichž převod se odehrával velmi formálním jednáním, mimo jiné proto, aby se mu dostalo náležitě publicity, neboť šlo o nejvýznamnější části majetku římských občanů.

² ÜROGDI, G. *Tak žil starý Řím*. Praha: Orbis, 1968, s. 147. K vývoji otročských prací a jejich charakteru a vzestupu jejich důležitosti v historii Říma viz např. ALFÖLDY, G. *Storia sociale dell'antica Roma*. Bologna: Il Mulino, 1987, s. 25, 61 an., 84 an., 190 an. *et passim*.

³ Šlo o manželku podřízenou moci manželské (*manus*) a potomky podřízené moci otcovské (*patria potestas*).

⁴ Viz např. ALFÖLDY, c. d., s. 25.

⁵ *Operae liberti* mohly spočívat zejména v osobních službách (*operae officiales*) nebo odborných pracích v oblasti řemeslné či umělecké (*operae fabriles*). BARTOŠEK, M. *Encyklopedie římského práva*. Praha: Academia, 1994, heslo: *opus*.

⁶ Patron však nesměl požadovat služby či práce v nadměrné míře. Tamtéž.

⁷ *Mancipium* je moc otce rodiny nad osobami, které jsou mu podřízeny, ale nejsou jeho potomky, nad nimiž vykonává moc otcovskou (*patria potestas*), ani jeho manželkou, nad níž vykonává moc manželskou (*manus*), ani otroky, nad nimiž vládne mocí nazývanou *dominica potestas*.

⁸ Jejich postavení lze popsat jako *servorum loco*, tj. na místě otroků. V případě, že osoba podřízená otcovské moci spáchala delikt, měl otec rodiny možnost buď škodu kompenzovat příslušnou peněžní částkou, nebo převést poškozenému pod moc tuto podřízenou osobu, aby si u něj svou práci způsobenou škodu odpracovala (případně kombinovat obě varianty).

⁹ Původně mohl věřitel přičleněného dlužníka (*addictus*) zabít či prodat do otroctví, pokud jej nikdo ve stanovené lhůtě nevykoupil. REBRO, K. – BLAHO, P. *Římské právo*. Bratislava – Trnava: Wolters Kluwer (Iura Edition), 2003, s. 127.

c) osoby svobodné, dobrovolně se zavazující k práci, a to pomocí smlouvy latinsky zvané *locatio conductio*.

1. *LOCATIO CONDUCTIO* – CHARAKTERISTIKA A DRUHY

Locatio conductio (pronájem-nájem) je smlouva, jíž se jedna osoba zavazuje k určité úplatě za užívání či požívání věci, za práci či za dílo poskytnuté jí druhou osobou. Římané ji považovali za jednotnou smlouvu,¹⁰ přestože ve své podstatě zahrnuje tři různé smluvní typy – smlouvu nájemní (*locatio conductio rei*), smlouvu o dílo (*locatio conductio operis*) a smlouvu pracovní (*locatio conductio operarum*). Z praktického hlediska však k jejich odlišení docházelo, neboť každá smlouva měla své zvláštní společenské a hospodářské znaky, jichž si římscí právníci byli vědomi. K teoretickému dělení do výše uvedených tří forem však došlo až v období německé pandektistiky (*usus modernus pandectarum*), samozřejmě na základě kazuisticky zpracovaných případů římských právníků.¹¹ Moderní důraz na systemizaci a dogmatickou kategorizaci by však neměl zastínit skutečnost, že takový přístup je ve své podstatě ahistorický a římskému myšlení vzdálený, byť nám v současné době samozřejmě umožňuje lepší orientaci v římskoprávní materii.

Název *locatio conductio* popisuje z pohledu obou smluvních stran, co se děje s předmětem smlouvy. *Locare* lze přeložit jako umístit,¹² dát, klást na určité místo, *conducere* jako svádět dohromady, sbírat.¹³ V tom lze podle Reinharda Zimmermanna¹⁴ vysledovat jádro toho, co spojuje tři zdánlivě odlišné smluvní typy pod hlavičku jedné smlouvy: v případě nájemní smlouvy pronajímatel (*locator*) umísťuje věc do nájemcovy dispozice, nájemce (*conductor*) ji přebírá ke svému užitku; u smlouvy o dílo objednatel (*locator*) zadává určitou práci, zatímco zhotovitel (*conductor*) ji přebírá, a to včetně věcí, kterých je třeba k vykonání díla; a nakonec u pracovní smlouvy je zaměstnanec (*locator*) tím, kdo svou pracovní sílu dává k dispozici zaměstnavateli (*conductor*). Jak upozorňuje R. Zimmermann, jednotnost této smlouvy je založena na hledisku terminologickém a procesním, z praktického hlediska však s trichotomií tohoto kontraktu pracovali, jak již bylo uvedeno, i samotní římscí právníci.

Co se týče základních znaků této římskoprávní smlouvy, řadíme ji mezi kontrakty konsenzuální,¹⁵ neformální, dvoustranné rovné (*synallagmata*). Ke vzniku závazku tedy postačovala dohoda o podstatných náležitostech této smlouvy – předmětu smlouvy

¹⁰ BARTOŠEK, *Encyklopedie římského práva*, heslo: *locus*. V římskoprávních pramenech výslovnou trichotomií *locatio conductio rei-operis-operarum* nenajdeme.

¹¹ DAJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F. *Právo římské. Základy soukromého práva*. České vydání P. Dostálík. Olomouc: Iuridicum Olomoucense, 2013, s. 339–340. K tomu viz např. literaturu v pozn. č. 1 na s. 338 v ZIMMERMANN, R. *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford: Clarendon Press, 1996.

¹² Viz Var. *De l. l. V*, II, 14–15. VARRO, MARCUS TERENCEUS. *De lingua Latina V–VII*. Přel. Lucie Pultrová. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015, s. 45–47.

¹³ PRAŽÁK, J. M. – NOVOTNÝ, F. – SEDLÁČEK, J. *Latinsko – český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*, 10. vyd. Praha: Československá grafická unie, 1937, heslo *conducere*.

¹⁴ Toto odůvodnění uvádí ZIMMERMANN, c. d., s. 339.

¹⁵ I. 3, 22pr.

a úplatě, tj. závazek vznikal *nudo consensu*, na rozdíl od kontraktů reálných, k jejichž vzniku bylo vedle konsensu třeba ještě předání dotčené věci.¹⁶ K uzavření *locatio conductio* se nepožadovalo splnění žádné konkrétní formy v protikladu ke smlouvám formálním – verbálním či literárním –, u nichž byl vznik podmíněn naplněním stanovené formy, tj. vyřčením stanovených slov či příslušným zápisem. Závazky dvoustranné rovné spočívaly v tom, že práva a povinnosti náležely oběma stranám, což znamenalo, že každé smluvní straně byla dána žaloba na vymožení splnění určité smluvní povinnosti druhé strany. Žaloby nazývané *actio locati* a *actio conducti* už svým názvem vycházejí z toho, která ze smluvních stran je mohla použít. Jedná se o žaloby v dobré víře (*actiones bonae fidei*) vyznačující se tím, že soudce bral v úvahu různé vedlejší úmluvy a okolnosti souzeného případu, což jej vedlo k rozhodnutí v zájmu spravedlivého uspořádání zájmů stran.¹⁷ Soudce tak obdržel dostatečnou diskreční pravomoc, aby mohl dojít k rozlišení specifík jednotlivých typů *locatio conductio*.

Počáteční vývoj *locatio conductio* není zcela zřejmý, neboť nemáme dostatek pramenů, abychom jej s jistotou zrekonstruovali. Nicméně v průběhu republiky praetor umožňuje vymoci závazek z této smlouvy, která např. podle Leopolda Heyrovského vznikla původně v oblasti státního majetkového práva.¹⁸ Právní konstrukcí se velmi blíží římské kupní smlouvě (*emptio venditio*), na což upozorňují i římskoprávní prameny.¹⁹ Důvodem jejich blízkosti jsou především společné charakteristické rysy – existence úplaty: kupní ceny a nájemného; skutečnosti, že obě strany jsou, hovoříme-li ve zcela obecné rovině, povinny něco předat a oprávněny něco obdržet. Právě ona úplatnost pak liší *locatio conductio* od výpůjčky (*commodatum*) či příkazu (*mandatum*), které jsou typicky bezplatné.

Chceme-li rozlišit tři formy *locatio conductio*, pak bodem, na který se zaměříme, je předmět této smlouvy. V případě *locatio conductio rei*, tedy nájmu v užším slova smyslu, tzv. věcném, je předmětem věc (*res*), ať už movitá či nemovitá, nebo právo (např. nájem státních příjmů, zejména tedy právo vybírat státní daně – *locatio vectigalium*). U pracovní (v literatuře někdy služební nebo také námezdní)²⁰ smlouvy (*locatio conductio operarum*) se jedná o *operae*, určité práce bez nutnosti dosažení konkrétního výsledku, který by se nazýval *opus* a jehož vytvoření je cílem třetího smluvního typu – *locatio conductio operis*.²¹ Odlišnost posledních dvou uvedených typů smlouvy spočívá v tom, že první z nich cílí na práci jako takovou, druhý na její výsledek.

¹⁶ Podle Silvia Perozziho však v klasickém právu byla smlouva o nájmu (*locatio conductio rei*) prefektní až v okamžiku předání věci. PEROZZI, S. *Istituzioni di diritto romano*. Vol. II. Firenze: G. Barbèra, editore, 1908, s. 231.

¹⁷ BARTOŠEK, *Encyklopedie římského práva*, heslo: *ius*. SKŘEJPEK, M. *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 256.

¹⁸ Příklady uvádí HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského. Díl II.*, 5 vyd. Praha: J. Otto, 1921, s. 150. Těž JOLOWICZ, H. F. – NICHOLAS, B. *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, 3rd edition. Cambridge – New York – London – Melbourne: Cambridge University Press, 1972, s. 295. K historickým aspektům vývoje *locatio conductio* srov. též ZIMMERMANN, c. d., s. 350–351.

¹⁹ Např. D. 19, 2, 2pr., I. 3, 24pr., Gai 3, 142.145.

²⁰ HEYROVSKÝ, c. d., s. 156 nebo KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995 (2. vyd. / 1. vyd. v C. H. Beck v tomto kolektivu autorů), s. 254.

²¹ Právě mezi *locatio conductio operis* a *emptio venditio* mnohdy spočívala pouze tenká hranice, kterou tvořilo předání materiálu ke zpracování: pokud je dílo z materiálu patřícího osobě, která jej vytvořila, jde o *emptio venditio*, a to i kdyby v době objednání toto dílo neexistovalo a prodávající jej na základě

Pro úplnost je ale nutné dodat, že – jak již bylo výše naznačeno – je identifikace konkrétního smluvního typu v pramenných materiálech někdy mimořádně obtížná a může vyvolávat i kontroverze. Příkladem budiž fragment z Paulova komentáře k ediktu,²² který v českém překladu zní:

„Ani tehdy, kdybys cestoval lodí bez úplaty, anebo kdyby ses bez úplaty ubytoval v hostinci a kdybys protiprávně utrpěl škodu, nebudou ti odepřeny žaloby založené na popsání skutkového stavu. Jestliže užíváš mého otroka na lodi nebo v hostinci a kdyby mě způsobil škodu nebo kdyby spáchal krádež, pak i když žaloba z krádeže i z protiprávního poškození věci směřuje proti mně, přece jen je takováto žaloba účinná proti tobě, neboť je založena na popsání skutkového stavu, dokonce i když se týká mého otroka. A totéž se vztahuje na situaci, kdyby se jednalo o našeho společného otroka. Přece však jsem ti zavázán za to, co jsi mě za něho poskytl, a to buď žalobou na rozdělení spoluvlastnictví, nebo ze společenské smlouvy, nebo pokud sis najal můj díl, nebo sis najal otroka vcelku, také žalobou z nájmu.“²³

V takových situacích totiž velmi záleží i na subtilních nuancích zvoleného překladu, které mohou vést k různým interpretacím. Pro účely této ilustrace uvádíme, že k dispozici je i alternativní překlad do češtiny (bez první věty fragmentu), který zní následovně:

„Užíváš-li mého otroka na lodi nebo v hostinci a on mne poškodil nebo okradl, ačkoli proti mně přísluší žaloba z krádeže, tak i z protiprávně způsobené škody, přece tato žaloba, ježto má skutkovou povahu, přísluší také proti tobě, skrze mého otroka. Totéž je třeba říci, kdyby nám byl (otrok) společný: ty však co bys mi jeho jménem poskytl, budeš mne mít zavázaného žalobou buď na rozdělení společné věci nebo ze společenské smlouvy, nebo, pronajal-li sis ho zčásti nebo zcela, také žalobou z pronájmu.“²⁴

Právě ono lavírování mezi původním latinským textem a jeho variantními převody do češtiny, zvláště, týkají-li se volby českého termínu pro onu původně jednotnou smlouvu, zvanou *locatio conductio* (který v předkládaných českých verzích variuje mezi „pronájemem“ a „nájemem“) mohou interpretaci popisované situace znejistit. V tomto konkrétním případě se objevuje celá řada právních vztahů, z nichž pro nás snad nejzajímavější, že vztah mezi svobodným občanem, cestujícím se svým otrokem bezúplatně na lodi, a jejím vlastníkem je díky dohodě mezi vlastníkem otroka a vlastníkem lodi, na jejímž základě je otrok donucen odpracovat svoji i pánovu cestu, takto „prostřednictvím otroka“ možno vnímat jako později definovanou smlouvu *locatio conductio operarum*, kde vlastník otroka je *locator* (tedy v dnešní terminologii zaměstnanec), zatímco vlastník

objednávky teprve měl vytvořit. Pokud však příslušné věci k výrobě obdržel od objednatele, jde o *locatio conductio operis*. Obdobnou distinkci však najedeme i dnes v zákoně č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, § 2086 odst. 1.

²² D. 4, 9, 6pr. – 1. (Paul. 22 ad ed.) *Licet gratis navigaveris vel in caupona gratis deverteris, non tamen in factum actiones tibi denegabuntur, si damnum iniuria passus es. Si servo meo in nave vel in caupona utaris et damnum mihi det vel furtum faciat, quamquam et furti actio et damni iniuria mecum sit, haec tamen actio, quia in factum est, etiam servi mei nomine adversus te competit. idem dicitur; et si communis sit: tu tamen quod mihi praestiteris eius nomine, vel communi dividundo vel pro socio actione, aut si partem eius vel totum conduxisti, etiam ex conducto habebis me obligatum.*

²³ Citováno podle *Digesta seu Pandectae, tomus I, liber I–XV, fragmenta selecta. Digesta neboli Pandekty, svazek I, kniha I–XV, vybrané části*. Překlad Peter Blaho, Michal Skřejpek, Jarmila Vaňková, Jakub Žytek. Praha: Karolinum, 2015, s. 373.

²⁴ Citováno podle BARTOŠEK, M. *Škola právníckého myšlení*. Praha: Karolinum, 1993, s. 273.

lodi je *conductor* (tedy v dnešní terminologii zaměstnavatel).²⁵ Práci však v takovémto případě podle Milana Bartoška vykonává „zaměstnanec“ prostřednictvím svého otroka. Je ale pochopitelné, že tato interpretace není jediná možná a pro dnešní pojetí závislé práce obtížně pochopitelná.

Jako alternativní výklad se nabízí naopak nájem věci (*locatio conductio rei*), sjednaný mezi cestujícím-vlastníkem otroka jako pronajímatelem (*locator*) a vlastníkem lodi jako nájemcem (*conductor*), kde předmětem nájmu, onou věcí, bude právě tento otrok, přičemž „nájemné“ bude spočívat v bezúplatné přepravě lodí pro pronajímatele a jeho otroka. Tím bychom se ale dostali mimo rámec této studie.

Věc je ale opět komplikovanější, protože bychom museli ještě otevřít otázku vlastní dohody mezi oním cestujícím a vlastníkem lodi. Zde se opět jako jedna z variant nabízí *locatio conductio operarum*, kde by však mohl být dohodnut i obrácený poměr mezi stranami, než jak bylo uvedeno výše. Ono totiž cestování zdarma zdaleka není typické. Mnohem obvyklejší je najmutí vlastníka lodi cestujícím za účelem uskutečnění přepravy. V takovém uspořádání by se z cestujícího stal zaměstnavatel (*conductor*) a z vlastníka lodi zaměstnanec (*locator*). Otázka práce otroka by pak musela být řešena separátně, pravděpodobně v duchu výše zmíněné *locatio conductio rei*. Výsledkem by pak mohlo být i vzájemné započtení pohledávek na příslušná plnění z obou smluv, tj. na mzdu za odvedenou práci a na nájemné za pronajatého otroka.

Z uvedeného krátkého fragmentu (pouhé 4 věty) je zřejmé, že práce s pramennými texty není v žádném případě jednoduchá, zvláště, hledáme-li v nich konkrétnější informace o kořenech moderní úpravy vztahu mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem.²⁶

2. LOCATIO CONDUCTIO OPERARUM

V dalším textu se zaměříme na jeden z výše uvedených smluvních typů tvořících trichotomii, a to *locatio conductio operarum*, tedy pracovní smlouvu.

Pramenů k římské pracovní smlouvě nemáme mnoho, vycházet lze především z ustanovení justiniánských Digest 19, 2 *Locati conducti*, Codexu 4, 65 *De locato et conducto*, případně v menším rozsahu z dalších právních pramenů, ale také z různých epigrafických svědectví, například z dochovaných zápisů pracovních smluv na bronzových deskách (*Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. III, s. 948, IX, X a XI).²⁷

Dvěma podstatnými náležitostmi tohoto kontraktu jsou ujednání o práci (*operae*), která má být vykonána, a o odměně, která za ni má být zaplácena (*merces*). Zaměst-

²⁵ Tak BARTOŠEK, *Škola právníckého myšlení*, s. 274.

²⁶ I v tomto kontextu musíme ponechat stranou případný exkurs do tematiky speciálního vztahu mezi cestujícím a vlastníkem lodi, založeného praetorským paktem *receptum nautarum cauponum stabulariorum*, kterým se zakládá zvláštní zvýšená odpovědnost vlastníka lodí (případně provozovatele hostince nebo stájí) za věci svěřené mu cestujícím. Přesto považujeme za vhodné tento rozměr alespoň takto pod čarou připomenout (citovaný fragment koneckonců uvažuje hlavně o škodách na přepravovaném majetku). Tato speciální právní úprava odpovědnosti za svěřené věci svědčí o tom, že v římském světě byla tomuto problému věnována zvláštní pozornost, což opět ukazuje na jeho mimořádnou důležitost pro život tehdejší společnosti. Viz opět BARTOŠEK, *Škola právníckého myšlení*, s. 274.

²⁷ K č. X blíže viz BERGER, A. A Labor Contract of A.D. 164: CIL, III, P. 948, No. X. *Classical Philology*, 1948, 43(4), 231–242. Dostupné na: <<http://www.jstor.org/stable/266923>>.

nanec (*locator*) poskytuje svou pracovní sílu zaměstnavateli (*conductor*). Zaměstnanec je povinen vykonávat řádně sjednanou práci po sjednanou dobu. Odpovídá také za způsobenou škodu, lze-li mu přičíst zavinění (a to ve formě úmyslu i nedbalosti). Pro vymožení závazku zaměstnance slouží zaměstnavateli *actio conducti*. Naproti tomu zaměstnanec může podat *actio locati*, již vymůže zaplacení odměny. Odměna je hrazena zpravidla v penězích po vykonání příslušné práce, resp. za celou dobu, na kterou zaměstnanec zaměstnavatel na práci najal. S tím souvisí otázka, kdo nese riziko v případech, kdy práce nemohou být vykonány, jinak řečeno ve kterých případech, pokud vůbec, je zaměstnavatel povinen uhradit zaměstnanci odměnu:

D. 19, 2, 38pr. (Paul. lib. sing. reg.): *Qui operas suas locavit, totius temporis mercedem accipere debet, si per eum non stetit, quo minus operas praestet.* (Kdo pronajme svou práci, má obdržet odměnu za celou dobu, na kterou byl pro práci najat, pokud však tím není vinen, že vykonal méně práce).

Platí tedy, že *periculum est conductoris* (nebezpečí je na straně zaměstnavatele) a ten je povinen zaplatit ujednanou odměnu i v případě, že práci zaměstnanec nemohl vykonat. Výjimka z tohoto pravidla však nastane v případě, že příčina nemožnosti konat práci má původ ve sféře vlivu zaměstnance.²⁸ Skoro bychom mohli říct, že úvahy o tomto problému jsou zárodkem dnešního institutu překážek v práci na straně zaměstnance a zaměstnavatele.

Smluvní strany si nicméně také podmínky mohou upravit podle vlastního uvážení,²⁹ a to včetně oblastí, které dnes jsou kogentně upraveny a nepřipouští se v nich smluvní volnost.

Co se týče charakteru práce, obecně lze říci, že práce pro vlastní potřebu (a to i v zemědělství), případně služby vykonávané bezplatně ve prospěch jiného v duchu přátelství nebo společenské prospěšnosti byly přijatelné pro vyšší třídy.³⁰ U těchto tzv. *operae liberales*, činností, jimiž se zabývali svobodní výše postavení Římané, se nepovažovalo za vhodné, aby za ně dotčené osoby obdržely odměnu, resp. nekorespondovalo by to s představou cti těchto osob, které si navíc mohly dovolit bezplatně tyto práce vykonávat. Kdo za úplatu nabízel svoji pracovní sílu, tedy uzavíral pracovní smlouvu, zpravidla pocházel z nižší společenské vrstvy a vykonával tzv. *operae illiberales*, práce spíše manuálního než intelektuálního charakteru.³¹

Práce musela být vykonávána s řádnou péčí, přičemž se předpokládalo, že zaměstnanec, který se nechal najmout na určitou práci je dostatečně zkušený na to, aby ji zvládl, jinak bude odpovědný za škodu způsobenou z nedbalosti.³²

Pracovní smlouva byla uzavírána na dobu určitou a končila tak v dohodnutém termínu, případně, pokud doba nebyla stanovena, mohla smlouvu ukončit kdykoli kterákoli ze smluvních stran. Pochopitelně neexistovaly žádné prostředky právní ochrany

²⁸ ZIMMERMANN, c. d., s. 385.

²⁹ Tamtéž. Viz také BERGER, A Labor Contract of A.D. 164: CIL, III, P. 948, No. X, s. 239–240.

³⁰ Jednalo se například o advokáty, architekty, učitele, filozofy, matematiky, řečníky a další.

³¹ Císařskými reskripty bylo posléze umožněno, aby byly některé intelektuální práce odměňovány platem jako například služby lékařů, advokátů či učitelů, avšak k jeho vymožení nesloužila *actio locati*, ale právní ochrany se mohli domáhat pouze v kogničním řízení *extra ordinem*. Viz HEYROVSKÝ, c. d., s. 156; KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *Římské právo*, s. 254.

³² D. 50, 17, 132 (Gai 7 ad ed. prov.): *Imperitia culpa adnumeratur*.

zaměstnanec ve smyslu moderní povinné výpovědní doby, výpovědních důvodů, či případného pojištění zaměstnance, ať již při výkonu sjednané činnosti, či pro případ, kdy po propuštění nemohl najít další zaměstnání. V tomto smyslu bylo právní postavení zaměstnanců podle římského práva výrazně slabé, ale v očích tehdejší společnosti vlastně odpovídající jejich společenskému statusu.

Přes toto tvrzení nalézáme však některé prvky určité míry právní – spíše však ekonomické – ochrany zaměstnance. Objevují se nepříliš systematicky v některých dochovaných smlouvách, případně ve zmínkách o takových smlouvách. Taková zmínka je obsažena např. v D. 19, 2, 19, 9 (Ulp. 32 ad ed.), kde je přiznán nárok bývalého zaměstnance na zaplacení dohodnuté mzdy proti pozůstalosti po jeho zaměstnavateli, přiznaný císařem Septimiem Severem.³³ Podobně jsou známa ujednání, týkající se poskytování naturálních plnění (jídlo, ošacení) nad rámec samotné mzdy. Pokud však odkazujeme na konkrétní – třeba i zachované – památky, musíme je číst s velkou opatrností. Problém s nimi spočívá v tom, že musíme počítat se skutečností, že většina zaměstnanců byla negramotná, což odpovídalo jejich nízkému společenskému postavení. Pak ale musíme přepokládat, že pravděpodobně většina z nich ani nevěděla, co v případném písemném záznamu o jejich pracovním poměru je ve skutečnosti napsáno. Stejně tak je iluzorní předpokládat, že by ze své pozice mohli v dobových reáliích tehdejšího světa cokoli vymoci žalobami proti svému zaměstnavateli. Výše uvedený případ z Digest je tak pochopitelně naprostou výjimkou.³⁴

Za doplnění ale stojí i zmínka o přerodu antického světa do světa středověkého. S postupně se prosazujícím křesťanstvím se vztah zaměstnance a zaměstnavatel pozvolna ocital v pozměněném kontextu. Jde především o autoritu Bible, resp. církevních autorit, odvolávajících se na Bibli. Asi nejčastěji citovaný výrok, zaznamenaný v Bibli v tomto směru, zní „hoden je dělník své mzdy“.³⁵ Lze však najít i ostřejší a konkrétněji formulované výroky, jako je např. „hle, mzda dělníků, kteří žali vaše pole, a vy jste jim ji upřeli, volá do nebes, a křik ženů pronikl ke sluchu Hospodina zástupů“.³⁶ Zaměstnavatel se tak ocital pod větším tlakem – nikoli však právním, ale společensko-náboženským, nutno konstatovat.

ZÁVĚR: VÝZNAM *LOCATIO CONDUCTIO* PRO OBLAST PRACOVNÍHO PRÁVA

Již jsme uvedli důvody, proč *locatio conductio operarum* nenabyla v římské společnosti zásadního významu, resp. požívala daleko menší důležitosti a subtilnější právní úpravy než je tomu u pracovní smlouvy v současnosti. Potřeba pracovní síly se uspokojila množstvím otroků, případně rodinných příslušníků³⁷ nebo propuštěnců,

³³ Císař Septimius Severus vládl v letech 193–211 n. l.

³⁴ Viz např. BRUNT, P. A. Free Labour and Public Works at Rome, *The Journal of Roman Studies*, 1980, 70, s. 90.

³⁵ L 10, 7.

³⁶ Jak 5, 4.

³⁷ JOLOWICZ – NICHOLAS, c. d., s. 163.

některé z prací byly také vykonávány v podstatě jako čestná zaměstnání bezplatně, resp. pouze s možností „dobrovolné“ odměny (*honorarium*), a případy spojené se zaměstnáváním se k římským právníkům ani nedostaly, neboť ti se zpravidla pohybovali ve vyšších společenských kruzích. Proto zaměstnávání na základě *locatio conductio operarum* zdaleka nedosahovalo takové frekvence zmínek v kazuistických případech římské jurisprudence.

Přes to všechno i v tomto odvětví římské právo zasadilo jisté základy právní úpravy a můžeme spatřovat určité shodné hlavní znaky i s platným právem, především co se týče vzájemnosti práv a povinností zaměstnance a zaměstnavatele, nutnosti osobního výkonu práce zaměstnancem, úvah o odměňování (odměna je jednou z podstatných náležitostí *locatio conductio operarum* a jedním z definičních znaků závislé práce v platném právu), odpovědnosti zaměstnance či moderní terminologií řečeno překážek v práci, atd.

Na závěr lze pro zajímavost uvést příklad vývoje v Jihoafrické republice, kde byl pracovněprávní vztah upraven principy odvozenými z Roman-Dutch Law, konkrétně od obchodní smlouvy o nájmu a pronájmu, a to až do roku 1841, přičemž tato úprava vykazovala společné znaky s výše popsanou *locatio conductio operarum*.³⁸

JUDr. David Falada, Ph.D., Mgr. Kamila Stloukalová
Právnická fakulta Univerzity Karlovy
Katedra právních dějin
falada@prf.cuni.cz, stloukalova@prf.cuni.cz

³⁸ CONRADIE, M. The Constitutional Right to Fair Labour Practices: A Consideration of the Influence and Continued Importance of the Historical Regulation of (Un)Fair Labour Practices Pre-1977. *Fundamina*, 2016, vol. 22, Nr. 2, s. 164.